

СТАНОВИЩЕ

Относно дисертационния труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Деница Красиминова Петрова „История и историческо мислене през Късното средновековие (историческите съчинения XVI–XVIII в.)“ с научен консултант доц. д-р Елена Узунова

от
доц. Ангел Николов
катедра „История на България“ при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“

Дисертационният труд на Деница Петрова е посветен на една интригуваща и недостатъчно разработена в нашата историография проблематика, която на пръв поглед има отношение най-вече към сферата на изворознанието, но по същество изправя изследователите пред редица въпроси, свързани с мирогледа и идентичността на българина през първите векове на османското владичество. Напълно уместно докторантката отбелязва още в началото на своя *Увод*, че през „посочения период българите осмислят себе си по начин, различен от този до XV или след XVIII в. Те са част от общността на балканските народи, както и от тази на православните християни. В същото време българите са поданици на османския султан. Постепенно те започват да осъзнават себе си като част от общоевропейската и световната история. Спецификите в тяхното историческо мислене се отразяват както в кратките хроники, така и в разказите с историческо съдържание и в бележките с летописен характер” (с. 1).

Нататък в разгърнатия си увод Деница Петрова очертава значението на летописните съчинения в старобългарската книжнина (с. 2-15), целите и задачите на изследването (с. 15-16), принципите и методите на работа (с. 16-17) и ключовите проучвания върху историко-летописната книжнина от разглеждания период (с. 17-28).

Тук бих открил направената от докторантката интересна констатация, че достигналите до нас историко-летописни творби от разглеждания период могат да представят цялостна картина на миналото само ако се разглеждат като система от текстове, отразяващи отношението на книжовниците към историческите процеси, личности и събития (с. 28). Като се има предвид фрагментарността на достигналия до нас изворов материал (особено що се отнася до приписките), небългарския произход на редица от проучените текстове, както и трудно проследимата динамика във функционирането на отделните книжовни центрове (повечето от които периферни,

слабо познати и твърде често не просъществували до епохата на нашето Възраждане), не може да не предизвика известни въпроси и уговорки декларираното от Деница Петрова намерение да проследи „линията на континуитета между средновековните и новобългарските традиции в историко-летописната книжнина” (с. 28).

Тук е мястото да подчертаем, че тази насока в проучванията на докторантката я е накарала да постави конкретните проявления на историческо мислене и култура през XVI-XVIII в. в контекста на старобългарската традиция и да анализира интересуващите я феномени в по-дълбок исторически контекст, което несъмнено е една позитивна черта на разглеждания труд. От друга страна, въпреки отправената от нас преди три години в рамките на предварителното разглеждане на труда забележка, че едно ново за епохата явление – историографията на българските католици (независимо дали става дума за текстове, писани от българи или за българи на латински или италиански език) – следва да намери своето място на страниците на дисертацията, Деница Петрова се е въздържала от коментар по въпроса. Това е нейно право, пък и предложеният от нея текст и без това е твърде обемист, но „историческото мислене” на българите през интересуващия ни период не би могло да бъде възстановено в неговата цялост, ако не бъдат анализирани историческите възгледи, концепции и представи на българската католическа общност, чиито представители в една или друга степен били повлияни от повеите на европейската барокова култура.

Същинското съдържание на дисертацията е структурирано в четири глави.

Глава първа е разкрива характеристиките на типовете проучени текстове, класифицирани като кратки хроники, родослови, разкази и извънтекстови добавки (т.е. приписки с летописен характер). Изложението тук е много подробно, а събраната археографска информация за отделните произведения и техните преписи е твърде полезна за ориентацията на читателя в конкретните проблеми, които са засегнати от докторантката в хода на нейните проучвания. Известни въпроси буди включването тук на руския по произход *Разказ за учредяването на Българската и сръбската патриаршия* (с. 41-43) – произведението няма български преписи и за евентуалното му въздействие върху историческото мислене на българите би могло да става дума единствено като се има предвид неговата специфична версия, поместена в печатната *Кормчая* на патриарх Никон, чието разпространение сред балканските славяни си остава една слабо проучена материя. Като се има предвид обърканото и исторически неточно съдържание на разказа, малко вероятна е предложената от докторантката

хипотеза за проникването на някакъв негов прототип от Света гора в Русия (с. 98), а оттам – и за връзката на произведението с българската книжнина (с. 129).

Глава втора проследява в по-големи детайли битуването на отделните историко-летописни текстове в българската ръкописна традиция. Отделено е специално внимание на (по-скоро косвените) връзки на кратките хроники с късновизантийските и влахо-молдавските хроники. Предложеното групиране на кратките хроники в зависимост от степента на близост помежду е убедително и добре защитено с конкретни наблюдения върху техните текстове. Интерес представлява изводът на докторантката, че контактната зона между българските, сръбските и византийските кратки хроники са светогорските обители (с. 92).

Заслужават внимание и наблюденията на Деница Петрова върху т. нар. *Разказ за нападенията върху Цариград*. Ръкописната традиция на това произведение, считано за превод от XIV в., е слабо проучена, същото важи и за неговия гръцки първоизточник. Изнесените в дисертационния труд (с. 43-46, 106-109) данни за съхраняваните в български книгохранилища преписи на текста представляват несъмнен научен принос и могат да станат сериозна основа за едно по-задълбочено проучване, което би следвало да отчете многобройните сръбски, влашки, молдавски и руски преписи на разказа. При по-нататъшните си занимания по въпроса докторантката би следвало да използва и някои публикации на К. Иванова, като например *Иванова, К.* Новоизводните търновски сборници и въпросът за ролята на Патриарх Евтимий в техния превод. – Старобългарска литература, 25-26 (1991), 124-131 и др. Полезни за читателя са и сведенията за редица приписки и летописни бележки и разкази с доста пъстро съдържание, които дават изобилни данни по темата на дисертационния труд (с. 112-122). В частност, прави добро впечатление балансираното отношение на докторантката към твърде разпалените през последните десетилетия дискусии относно т. нар. летописен разказ на поп Методи Драгинов (вж. напр. с. 120-121).

Глава трета е посветена на събитията и личностите, които фигурират в проучваните исторически текстове. Този раздел на дисертацията относително добре разкрива онези епизоди от световната, балканската и българската история, които най-често привличали вниманието и тревожели въображението на българските книжовници през разглеждания период, в частност – властването на редица римски и византийски императори, покръстването на българите, битката при Велбъжд, различни епизоди от османското нашествие на Балканите (Плочник, Косово поле, превземането на Търново, Ровине и др.), сведения за управлението на турските султани, за войните им с Австрия,

Русия, Венеция и пр. Интересни са бележките за случаите на употреба на титлата „цар“ спрямо османските владетели (особено у Владислав Граматик, с. 148), което навежда докторантката на мисълта, че след превземането на Цариград балканските народи променят отношението си към завоевателите и се примиряват с промененото положение на Балканите: „От този момент християните започват да признават властта на друговерците. Конфликтът, продължил около 60 години, се превръща в контакт между двете групи. Израз на промяната е законната титулатура на василевса. След 1453 г. тя е пренесена върху новия владетел на Цариград, независимо от факта, че той не е християнин“ (с. 150). Любопитно е и наблюдението, че приписките разкриват индиферентността, а на моменти дори и негативизма на българските книжовници към опитите на католическите държави да съкрушат Османската империя (с. 167-168) – един феномен, който се нуждае от допълнително проучване и осмисляне.

Глава четвърта разглежда знанията за различни чужди народи („другите“), отразени в историческите произведения през разглежданата епоха. Тук последователно са представени редица споменавания за османците, балканските народи, други източноправославни народи и народи, изповядващи други религии. Прави впечатление, че към последните са причислени и католиците, което донякъде може и да е в тон с традиционния негативизъм на православните балкански славяни спрямо западноевропейците, но е два ли е уместно в рамките на дисертационния труд. Пред посъществени въпроси обаче ни изправя констатацията на Деница Петрова, че интересът на българските книжовници от XV-XVI в. към историята на собствената им общност не е силен и че в техните текстове не се наблюдава липсва характерният за предходните столетия стремеж българската история да бъде вписана в световната. Едва ли единствената причина за това е „промяната на ракурса към миналото – за книжовниците настоящето става по-значимо от онова, което се е случило преди“ (с. 178). Ако приемем, че през първите столетия на османско владичество е била налице подобна промяна на ракурса, обяснението за нея вероятно се крие в общото състояние българската култура и нейните центрове. Същото вероятно се отнася и за регистрираната на друго място в дисертацията склонност на книжовниците през интересувания ни период да проявяват по-изострен интерес към местната история за сметка на големите събития, които касаят Османската империя в нейното противопоставяне спрямо християнска Европа (с. 174).

В *Заключението* Деница Петрова надлежно сумира основните изводи от своите проучвания. Ценно допълнение към нейния труд представляват четирите

приложения, в които са публикувани редица от коментирани в дисертацията текстове заедно с каталог на привлечените от авторката ръкописи.

Трябва да подчертая, че отправените от мен в рамките на становището критични забележки в никакъв случай не омаловажават стойността на предложената за защита работа, чиито високи качества и съществени научни приноси не подлежат на съмнение. Наред с това, дисертацията на Деница Петрова е оформена в съответствие изискванията, а авторефератът отразява адекватно съдържанието на труда. Докторантката е публикувала/депозирала за печат шест научни публикации, което е повече от достатъчно с оглед на спецификата на законово установената процедура.

Изложеното дотук ми дава основание да предложа на почитаемите членове на научното жури да присъдят образователната и научна степен „доктор” на Деница Красиминова Петрова.

София, 1. 06. 2016 г.

доц. д-р Ангел Николов